

Югозападен университет „Неофит Рилски“
Правно-исторически факултет
Катедра „История“

Цветолин Иванов Недков

Стопанският живот на градовете в Южна Добруджа (1878 – 1918 г.)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“

ОБЛАСТ 2. ХУМАНИТАРНИ НАУКИ
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
2.2. ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Научен ръководител:
Проф. Димитър Димитров

Благоевград 2013

През последните няколко десетилетия историята на Добруджа в ново време е предмет на траен научен интерес. На тази тема са посветени немалък брой изследвания, в които се засягат различни аспекти от политическия, стопанския и културно-просветен живот в областта. Сред тях се откроява една по-малка група от исторически съчинения разглеждащи икономическото развитие на региона след 1878 г. Внимателният преглед на съдържанието им показва недвусмислено, че в тях въпросът за стопанския живот в южнодобруджанските градове след Освобождението до 1918 г. е разгледан периферно с оглед изясняването на други теми, свързани с тази сложна и многоаспектна проблематика. Недостатъчното внимание, отредено на тези значими аспекти от историята на областта, не е оправдано от научна гледна точка: през периода 1878 – 1912 г. Южна Добруджа е един от най-проспериращите в стопанско отношение райони на България; тази констатация се отнася и до икономическия живот на южнодобруджанските градове, два от които са разположени на р. Дунав (Силистра и Тутракан) и още два на Черно море (Балчик и Каварна); твърде важната роля на гр. Добрич не само за стопанското развитие на областта, но до известна степен и за икономиката на нова България.

От историографският преглед се налага изводът, че стопанският живот на градовете в Южна Добруджа от 1878 до 1918 г. е проучен частично. Това наложи да бъдат издирени, систематизирани и анализирани редица нови автентични източници и литература, немалка част от които се използва за първи път.

Темата е разработена на основата на документи, съхранявани в Централния държавен архив – София, Дирекция „Военноисторически архив” – Велико Търново, регионалните архиви във Варна, Русе, Добрич и Силистра. В издирените и използвани в дисертационния труд архивни източници се съдържат важни сведения, които хвърлят повече светлина върху ролята на градското стопанство в Южна Добруджа от края на XIX и първите две десетилетия на XX в.

Към основното ядро от непубликувани документи следва да се прибавят редица сборници с извори по разглеждана тема, както и някои издания на държавната статистика.

С оглед на стремежа за по-пълно и детайлно разработване на избраната тема за дисертация са приведени сведения от централния и от местния периодичен печат, издаван във Варна, Добрич, Силистра, Балчик, Тутракан и Каварна.

Главната цел на настоящият труд е да се изяснят основните аспекти от развитието на стопанския живот на градовете в Южна Добруджа от 1878 до 1918 г.

Посоченият хронологически период е исторически обособен. Долната му граница съвпада с възстановяването на българската държавност през 1878 г. За горна хронологическа граница се приема излизането на България от Първата световна война през 1918 г. и повторната окупация на областта от Кралска Румъния. Това е направено с ясното намерение да се изяснят причините за възходящото стопанско развитие на южнодобруджанските градове от Освобождението до 1912 г., както и разрухата на икономиката, обусловена от антибългарската политика на северната ни съседка през 1913 – 1916 г. До есента на 1918 г. градското южнодобруджанско стопанство не достига показателите си поради сложните военновременни условия.

В рамките на посочената главна цел се открояват няколко насоки за изследване:

да се изяснят факторите, предопределили възстановяването и началното развитие на градското стопанство на Южна Добруджа от 1878 до 1903 г.; както и да се изведе на преден план общонационалната и регионалната специфика на изследваните проблеми;

да се осветли подемот на южнодобруджанският градски стопански живот от 1903 до 1912 г. в областта на промишлеността, търговията и кредитното дело в условията на новите реалности през първото десетилетие на XX в., довели до намаляването на относителния дял на аграрния сектор в икономическия живот на градовете в региона;

да се очертае възможно по-пълно общият драматичен ход на събитията в Южна Добруджа през 1912 – 1918 г. по време на който първоначално икономическият живот на в областта изпада в застой, като е последван от разруха, причинена от политиката на румънския окупационен режим, наложен през лятото на 1913 г.:

да се представят предприетите действия на българските власти за възстановяването на стопанския живот в южнодобруджанските градове след освобождението им от румънско владичество в края на лятото на 1916 г.

При написването на дисертационния труд е използван проблемно-хронологичният подход. Изложението е структурирано в предговор, три глави, заключение и списък на източниците и литературата. Всичко това е с обем от 262 страници.

В предговора се обосновава научната значимост на дисертационната тема, историографските постижения по нея, проблемите, които изследва, целта, задачите и реализирането им.

Първа глава е озаглавена „Стопанско възстановяване и начално развитие на градският икономически живот в Южна Добруджа (1878 – 1903 г.)”. Тя състои от четири параграфа:

1. Аграрна икономика.

В създадената от аграрният преврат дребнособственическа структура на земевладение

и земеползване в южнодобруджанските градове през 80-е и 90-е години на XIX в. настъпват промени. Лихварството и зеленичарството, системата на преките данъци, стоварващи основните фискални тежести върху земеделското население, по-ниските изкупни цени на земеделската продукция и спекулациите на търговския капитал, както и неблагоприятното влияние на световната аграрна криза през 90-е години на XIX в., са главните фактори, които довеждат до разоряването на бедното земеделско население в градовете на Южна Добруджа и едновременно с това до създаването на по-големи земевладения. Към средата на 90-е години на XIX в. процесът постепенно затихва, като броят на южнодобруджанските граждани които имат собствена земеделска земя, започва макар и бавно да се увеличава.

През 1893 г. в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна със земеделие се препитават 8 943 души или това прави 24,8% от стопански активното южнодобруджанско градско население, при чувствително отклонение на долу за гр. Силистра (8,3%) и нагоре за гр. Тутракан (54 %, като в това число влизат и рибарите). Това показва, че само в гр. Силистра търговията и занаятите, типично градски поминъци, имат доминиращи позиции.

През 1897 г. в южнодобруджанските градове има 20 316 ха земеделски земи, от които 10 311 ха са ниви, 1 325 ха лозя, 4 871 ха мери и пасища, 3 755 ха гори и 34 ха други. Най-много земеделски земи има в гр. Тутракан и гр. Добрич. Нивите преобладават пак в тези два града, лозята в гр. Силистра и гр. Тутракан, мерите и пасищата в последните два южнодобруджански града и горите в гр. Тутракан и гр. Добрич. Обработваемите площи в землището на градовете на Южна Добруджа са частно, общинско и държавно владение. Преобладават тези, които са частна собственост, следвани от онези с общинска и държавна собственост.

Южнодобруджанските градски жители, които занимават със земеделие в по-голямата си част са дребни и средни собственици на земеделска земя. Едрите земепритежатели са малко на брой. Те са от гр. Балчик, гр. Тутракан и гр. Каварна.

Развитието на земеделието в южнодобруджанските градове води до използването на земеделски машини и модерен едър инвентар, които са притежание най-вече на собствениците на едрите земеделски стопанства. По снабденост на 100 ха обработваеми площи със земеделски машини и едър инвентар градовете на Южна Добруджа отстъпват и то твърде много на Добричка и Балчишка околии, които по това време са на челни места в страната по този показател. В гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна има 17 земеделски машини (жетварки и веячки), 276 железни плуга и 418 дървени рала. Дървено рало се използва най-много в гр. Тутракан, а в останалите южнодобруджански градове все по-широко приложение намира железния плуг. Най-много земеделски машини има в гр. Добрич. През 1900 г. в градовете на Южна Добруджа се намират 3,6% от железните плугове, 1,4% от жетварките и 0,8% от веячките и триорите в областта.

За пренасянето на земеделската продукция от нивите до домовете и пазарните центрове се използват каруци. В края на XIX в. те са 1975, от тях 293 са за теглене от един кон, 817 за теглене с два коня и 865 за теглене от волове. Най-много каруци са теглене от един или два коня има в гр. Добрич, а за теглене от волове в гр. Тутракан и гр. Силистра.

Една и то значителна част от жителите на южнодобруджанските градове, които се препитават със земеделие не притежават работен добитък, нито железни плугове. А пък сред тези, които притежават такива преобладават собствениците на 1 – 3 коня, 1 – 3 вола или крави, 20 – 50 овце. Много малко на брой са онези, които имат повече от 4 коня или вола (крави), над 100 овце и 2 железни плуга.

През 90-е години на XIX в. в градовете на Южна Добруджа се сеят най-много зърнени култури: пшеница, ечемик, овес, ръж и царевица, като преобладават площите с пшеница. Нивото на прилаганата агротехника е ниско, нивите почти не се наторяват и поради тези причини добивите които се получават са слаби. В землищата на южнодобруджанските градове се сеят още и варива (боб), индустриални култури (тютюн), фуражни растения (фий и детелина), но площите с тях са сравнително малки. Зеленчуци се отглеждат край гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна, като се поливат от р. Дунав и извори. В гр. Добрич заради липсата на водни източници зеленчуци почти не се отглеждат. В покрайнините на градовете на Южна Добруджа и в домовете на жителите им има плодни дървета, а в площите определени за бостани се гледат дини и пъпеши.

През 1897 г. в южнодобруджанските градове има 3962 земепритежания с лозя с обща площ от 1993 ха земя или това прави 11,4% от всички земепритежания с лозя в Южна Добруджа. Най-много лозя има в гр. Силистра и гр. Тутракан. В тези два града на областта се намират и повечето лозя (с големина 8 – 15 дка), които са с търговско предназначение, т. е. произведеното в тях грозде и вино е за пазара. Като цяло в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна преобладават лозята с площ до 8 дка, като произведената в тях продукция е за собствена консумация.

Животновъдството в градовете на Южна Добруджа най-напред от останалите селскостопански отрасли достига довоенното си равнище. Това става в края на първото следвоенно десетилетие. От тогава то започва да се развива благодарение на следното: наличието на естествени пасища в градските землища, площите които се остават като угари, а те достигат до една трета от всички, засяването на фуражни култури (фий и детелина), седмичните животински пазари и годишните панаири, на които се предлагат животни, използването им като основна теглителна сила в извършването на земеделските дейности, нарастването на потребностите на местните пазари от животински продукти. В градовете на Южна Добруджа през 1892 г. има 2350 коня, 313 магарета, 5225 говеда, 17660 овце, 179 кози, 839 свине и 17403 домашни птици. Най-много коне има в гр. Добрич, говеда в гр. Тутракан, овце в гр. Добрич, кози в гр. Балчик и домашни птици в гр. Добрич.

През втората половина на 90-е години на XIX в. в някои от градовете на Южна Добруджа се провеждат конкурси по земеделие и животновъдство, като целта им е да се поощри отглеждането на нови земеделски култури и нови породи животни и да се контролира въвеждането на земеделски машини. Конкурси по земеделие и животновъдство се провеждат през 1896 и 1897 г. в гр. Добрич и през 1897 и 1898 г. в гр. Силистра. На 28 май 1897 г. в гр. Добрич се провежда земеделска конференция. На нея се разискват проблеми свързани с подобряването на овцевъдството, коневъдството, птицевъдството. Препоръчва се конкурсите по животновъдство и земеделие да не се провеждат всяка година, а на три или пет години и за да станат те по масови е необходимо държавата да заделя по-големи суми за награди, като размерът им да не бъде по-голям от 15 – 20 % от стойността на призираното животно.

2. Преструктуриране на занаятчийското производство и зараждане на фабричната промишленост.

През 80-е и 90-е години на XIX в. много от традиционните занаяти западат, а свързаните с тях занаятчии се разоряват, като причините за това са следните: стеснява

се вътрешния пазар вследствие на изселването на значителна част от мюсюлманското население, което е основен купувач на занаятчийски произведения; изгубва се огромният пазар на Османската империя, а достъпът до пазарите на свободните балкански страни се ограничава; цените на индустриалните произведения в Западна и Централна Европа спадат а и поевтинява значително стойността на превозването им до българските пазари. Необходимо е и да се отбележат ниските мита за облагане на вносните стоки, които се налагат на България от Берлинския конгрес.

Процесът на западане на занаятите и разоряване на занаятчиите е характерен и за южнодобруджанските градове. За това допринасят не само по-горе изложените причини, а и има местни и специфични такива, които засилват процеса. А и ето кои са те: значително се затруднява достъпът на северодобруджанци (след 1878 г. те вече живеят в Румъния) до майския Добрички панаир, от който преди това са се снабдявали с необходимите им през годината занаятчийски произведения; в новоизградените окръжни, околийски и общински органи на управление се привличат представители на градското грамотно население, като една част от него за занаятчии; внасяните по онова време индустриални стоки се отличават с разнообразието си, по-качествената си обработка и най-вече с по-ниските си цени; ръчното занаятчийско производство в градовете на Южна Добруджа на този етап не може да задоволи вкуса на потребителите и за това не издържа на конкуренцията на вносните стоки.

Развитието на занаятите в градовете на Южна Добруджа през 90-е години на XIX в. не е еднопосочно. Някои от традиционните занаяти продължават да западат, други се модернизират и разширяват производството си, а се появяват и нови занаяти. Модернизират и разширяват производство си следните традиционни занаяти: коларо-железарство, сарачество, шивачество, обущарство, зидарство, бръснарство и златарство. Новопоявилите се занаятчийски професии са: механици, които ремонтират земеделски машини и едър инвентар и изработват резервни части за тях, мебелисти, часовникари, фотографи, типографи, литографи, книговезци и др. В края на XIX в. гр. Тутракан е средище на долнодунавското лодкостроене. Изработените от тутраканските майстори лодки се продават в Сърбия, Австро-Унгария и Словакия.

Занаятчии от градовете на Южна Добруджа участват със свои произведения в Първото земеделско-промишлено изложение, което се провежда през 1892 г. в гр. Пловдив. Една част от тях са наградени.

В първите две десетилетия след Освобождението индустриалното развитие в България е твърде слабо. Причините за това са следните: ниските вносни мита на

промишлените стоки, което произтича от постановленията на Берлинския договор; липса на модерна кредитна система, която да предлага заеми на индустриалците и то на приемливи условия, т. е. на леснодостъпни и нисколихвени заеми, тъй като скъпият лихварски кредит не може да се използва за създаването на индустриални предприятия. За това през 80-е и 90-е години на XIX в. натрупаните по различни начини капитали се насочват към лихварството и търговията, не е налице насърчителна държавна политика, която да привлича част от наличните в страната капитали за развитието на промишлеността. Мащабите на натрупаните капитали не отговарят на изискванията за създаването на едно средно за местните условия индустриално предприятие. За Южна Добруджа освен това затормозяващо влияние оказват и следните фактори: в областта като граничен район по-заможните сред местното население и такива от останалите части на страната се въздържат от инвестирането на капиталите си в промишлената сфера, но с охота правят това в лихварството и търговията: възходящото стопанско развитие на гр. Варна и гр. Русе привлича значителна част от икономическия живот на Южна Добруджа, а това води до задържането на промишленото развитие в двата големи южнодобруджански градове – Силистра и Добрич, а също така и на Балчик, Тутракан и Каварна; през 90-е години на XIX в. Румъния целенасочено работи за привличането на средноевропейският търговски трафик за Близкия изток през Русе – Гюргево – Кюстенджа. През 1890 – 1895 г. се изгражда плавателния канал Черна вода – Кюстенджа и се разширява морското пристанище на гр. Кюстенджа. Освен стопански замисъл румънските правителства влагат в тези начинания и политическа насоченост – трайно обвързване на Северна Добруджа с Румъния, като областта се румънизира. За разлика от румънските правителства и парламент, българските правителства и Народното събрание не приемат закони или решения подпомагащи икономическото развитие на Южна Добруджа, защото непосредствено след Освобождението вниманието и усилията се насочват главно за реализирането на националното обединение. Липсва държавна политика за приоритетно развитие на отделни райони и на стопанските им отрасли.

През втората половина на 90-е години на XIX в. в България условията за развитието на фабричната индустрия значително се подобряват. Повишава се вносното мито на чуждестранните индустриални стоки. Приема се Закон за насърчение на местната промишленост, който се допълва през 1897 г. Създават се по-благоприятни възможности индустриалците да използват заемен капитал. Всичко това спомага за развитието не само в страната като цяло, но и в южнодобруджанските градове. В гр.

Силистра и гр. Тутракан и в районите им в края на XIX в. има 27 парни, 98 водни и 264 вятърни мелници, 16 дарака за влачене на вълна, 123 казана за варене на ракия, 1 кожухарска фабрика, 3 тютюневи фабрики, 4 содолимонадени фабрики, 2 фабрики за спиртни напитки, 1 фабрика за свещи, или общо 543 дребни и средни ненасърчавани от държавата промишлени предприятия, като повечето от тях, се намират в гр. Силистра. В гр. Добрич, гр. Балчик и гр. Каварна и районите им има 8 парни, 101 водни и 164 вятърни мелници, 1 фабрика за тютюн, 5 фабрики за спиртни напитки, 10 мандри, или общо 289 ненасърчавани от държавата дребни и средни промишлени предприятия. Както се вижда броят на ненасърчаваните от държавата индустриални предприятия в южнодобруджанските градове не е малък, но това са предимно по-големи занаятчийски работилници или такива, които се намират в напреднала фаза на превръщане в малки фабрики. В тях работят по един или няколко наемни работници. Малко са тези промишлени предприятия, в които се трудят по 5, 10 или 15 наемни работници.

През 1900 г. в гр. Силистра в сферата на индустрията и занаятите са заети 3289 души или това прави 33,3% от стопански активното градско население, в гр. Добрич – 1586 души или 28,9%, в гр. Балчик – 689 души или 16,4 %, в гр. Каварна – 667 души или 21,9% и в гр. Тутракан – 1167 души или 12,4%.

3.Търговия.

През първото следосвобожденско десетилетие търговията в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр.Балчик и гр. Каварна се възстановява. За това спомагат приетите законодателни актове, нарастването на населението им, а оттам и на пазарите им, построяването на по-добри пътища и защита им от разбойници-обирджии, разширяването на телеграфо-пощенските връзки. Развитието на търговският се свързва и с по-интензивното корабоплаване по р. Дунав и Черно море и с притока на все по-голям брой постоянни и сезонни наемни земеделски работници. Но има и фактори, които затормозяват търговското развитие. През 1878 г. стопанският хинтерланд на гр. Силистра се орязва с включването на около 40 села с близо 20000души население към предадената на Румъния Северна Добруджа. Граничната бразда минава съвсем близо до града и заради това търговския му живот започва да запада. Заможни търговци – българи, се изселват и заселват в други градове на Княжество България. Към това се прибавят и още други два фактора с нарастващо неблагоприятно въздействие. Това са нарастването на гр. Русе, като главен търговски център крайдунавска Южна Добруджа и активната стопанска политика на Румъния за привличането на средноевропейския търговски трафик към Близкия Изток пред гр. Букурещ и гр. Кюстенджа. По този начин

се формира един комплекс, който обхваща гр. Силистра и гр. Тутракан с непробиваем обръч и ги обрича на икономически застой. Засиленото стопанско развитие на гр. Варна пък задържа в известна степен развитието на търговията в гр. Добрич, гр. Балчик и гр. Каварна.

През 90-е години на XIX в. търговският живот в южнодобруджанските градове се разраства, като за това спомага нарастването на покупателните способности на пазарите им, което е свързано, от една страна, с продължаващото нарастване на тяхното население, от друга, с прииждането на все повече постоянни и сезонни наемни земеделски работници, разширяването на пътната и телеграфо-пощенската мрежа, засилването на корабоплаването по р. Дунав и Черно море и изграждаща се модерна кредитна система.

През 1900 г. в гр. Добрич със търговия се препитават 2063 души и това прави 16 % от стопански активното население, в гр. Силистра – 1964 души, или 16,4%, в гр. Тутракан – 720 души или 9,4 5 и в гр. Балчик- 603 души или 12,8 %. Има нарастване на броя на заетите в тази градска стопанска сфера в сравнение с 1893 г. Това, от една страна, е резултат на обстоятелството, че през 90-е години на XIX в. много от южнодобруджанските градски жители се насочват към търговията, защото е печаливша, от друга. Много от търговците в градовете на Южна Добруджа са дребни продавачи на стоки и само много малка част от тях имат по един или няколко наемни работници. По-заможни са около 30 души. Те търгуват със зърнени храни, животни и животински продукти, бакалски, манифактурни, железарски и стъкларски стоки, земеделски машини и едър инвентар. Освен това са и лихвари, комисионери и представители на чуждестранни търговски фирми. Сред тях има и собственици на дребни и средни промишлени предприятия, по-големи занаятчийски работилници, кръчми, кафенета, гостилници, ханове, хотели, складове. Някои притежават модерни едри земеделски стопанства, които са с пазарна ориентираност.

Южнодобруджанските градски търговци се снабдяват със стоки от търговците ангросисти (на едро) от гр. Варна и от гр. Русе, от чуждестранните търговци или техните посредници в дунавските и черноморските пристанища. Освен това те закупуват стоки, които са произведени от областното земеделие и животновъдство, зараждащата се промишленост и модернизиращото се занаятчийство, а така също и от панаири и седмичните пазари.

През 90-е години на XIX в. в южнодобруджанските градове сравнително добре се развива търговията с бакалски, манифактурни, галантерийни, железарски и

стъкларски стоки, животни и животински продукти. Увеличават се продажбите се на земеделски машини и едър инвентар, модни облекла, обувки и шапки, мебели, предмети на бита и лукса. Развива се хотелиерството, ханджийството, кръчмарството, гостилничарството и кафеджийството, а също така и търговията с брашна, хлебни и сладкарски изделия, плодове зеленчуци и други храни, дърва и въглища за отопление и дървен строителен материал. Специално за гр. Тутракан трябва да се отбележи търговията с прясна и солена риба, тъй като в края на XIX в. градът най-значителния риболовен център на Долния Дунав.

Почти всички юждобруджански търговци са регистрирани, като еднолични търговци. За профилирана търговско-браншова обособеност сред тях едва ли може да се говори, защото мнозинството от магазинните търговци продават различни стоки. Търговците в градовете на Южна Добруджа продават стоки предимно на дребно. Сред тях има и такива, които правят това на едро, но твърде малко и са сред пътиепродавците. Около 90 % от южнодобруджанските търговци са българи, а останалата част – турци, евреи, арменци и гърци.

Вносът за градовете на Южна Добруджа се състои от бакалски стоки, подправки, калай, стипца, хартия, книжни чували и торби, сол, въглища и дърва за огрев, дървен строителен материал и железарски изделия. От тях се изнасят предимно зърнени храни, брашна, животни и животински продукти. Тъй като сиренето е с ниско качество, то е експедира в Османската империя, Румъния, Гърция и Египет. Яйцата се изнасят в Австро-Унгария и Франция, брашната в Османската империя, най-вече столицата й, Англия, Австро-Унгария и Франция.

През последните няколко години на XIX в. от гр. Добрич, през Варненското пристанище се изнасят средногодишно: 90 хил. тона зърнени храни и 250 хил. животни – основно за столицата на Османската империя, а отделно само за гр. Варна, се доставят – 2 хил. животни, 1000 тона вълна и кашкавал, 200 тона домашни птици и яйца, 200 тона агнешки и други кожи. От пристанището на гр. Варна за гр. Добрич се доставят 1500 тона дървен строителен материал, 1500 тона метали, 2500 тона сол, 400 тона железни плугове, жътварки и едър инвентар, 3000 тона въглища, 200 тона бензин, газ за осветление и минерални масла.

В градовете на Южна Добруджа през 90-е години на XIX най-добре развита е житната търговия, като за периода 1896 – 1900 г. средногодишно се изнасят зърнени храни на стойност 9,7 млн. лева. Основните пунктове, където се съсредоточава житната търговия са гр. Балчик и гр. Каварна – разположени на брега на Черно море, гр.

Силистра и гр. Тутракан – дунавски пристанища и гр. Добрич, което е своеобразно „сухо” пристанище. Най-голям от тях е този в гр. Балчик, който е на трето място на износ по зърнени храни в страната, непосредствено след гр. Варна и гр. Бургас. На Балчишката житна скеля се проявяват и то с особена сила всички отрицателни за производителното земеделско население страни на многостепенната житна търговия и изнудваческите прийоми на търговците-житари. Неудобствата на Балчишката скеля, действията на недобросъвестни търговци-житари, наличието на кърджии (посредници), са сериозно основание Петър Габе да определи тази скеля за най-разбойническата в света. В края на XIX в. на Балчишката скеля годишно пристигат около 80000 каруци натоварени със зърнени храни или това прави около 60000 тона. Тези количества зърнени храни се изнасят в Англия, Белгия, Германия, Гърция, Османската империя, Холандия и др. страни. Изкупните цени варират: за пшеницата от 10,95 до 16,65 лева за сто килограма, царевичата – от 7,75 до 10,55 лева и ечемика – от 7,7 до 9,45 лева. Балчишките търговци-житари са предимно посредници между чуждестранните фирми експортиращи зърнени храни от житната скеля в гр. Балчик и селяните продавачи. Те изкупуват от последните зърното и след това го препродават на чуждестранните износители. Най-голям износител на зърнени храни е френската търговска фирма „Луи Драйфус и Сие”.

През последните години на XIX в. покупко-продажбите на зърнени храни в южнодобруджанските градове стават в специално изградените житни тържища (пазари), по специални правилници. Въпреки това не липсват неуредици, които затормозяват житната търговия: липсват модерни пристанища с кейове, достъпът до скелите е затруднен, част от търговците-житари използват нечестни прийоми при осъществяването на сделките. Транспортните разходи по натоварването на зърнените храни на лодки и шлепове, с които се пренасят до корабите, значително се увеличават. Това увеличение обаче е за сметка на зърнопроизводителите. Като към това се прибавят и действията на селските кръчмари и лихвари, най-вече зеленичарите, се очертава в нейната цялост многостепенността на житната търговия в южнодобруджанските градове. Най-характерното е, че изкупните цени на зърнените храни в тях са под средните за страната, като особено ниски са те в гр. Силистра и гр. Тутракан.

Въпреки продължаващото западане и променящ се облик годишният майски Добрички панаир, си остава най-значимият за Южна Добруджа, а за Североизточна България се нарежда по значимост на второ място след панаира в гр. Търговище. Панаирът в с. Нова Черна (селото се намира съвсем близо до гр. Тутракан) е с локално

значение. На панаири в гр. Добрич и с. Нова Черна, Тутраканска околия се продават главно земеделски машини, едър и дребен земеделски инвентар, животни и ограничени количества бакалски и манифактурни стоки. Тези панаири не са вече онези оживени предосвободенски търговски средища и нямат тази стопанска значимост. Постепенно тяхното място на пазара се заема от уседналата градска магазинна търговия.

На седмичните пазари в градовете на Южна Добруджа в края на XIX в. се извършва сравнително активна търговска дейност. Във всеки южнодобруджански град седмичният пазар се провежда в различен ден, на места определени от общинските власти. В зависимост от предлаганите на тях стоки, те биват: за земеделска продукция и животински продукти, за животни, за брашна, за дърва и въглища за отопление, дървен строителен материал, вар, сено, слама, плодове и зеленчуци.

4. Изграждане на кредитни учреждения.

Ограничаването на лихварството и зеленичарството през разглеждания период се води по два начина: законодателен и чрез създаване на модерни кредитни учреждения (държавни, частни, предимно акционерни и кооперативни), които осигуряват леснодостъпни и нисколихвени заеми. Държавни кредитни институти в Южна Добруджа са Земеделските каси. Такива има в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Балчик, гр. Тутракан и в големите южнодобруджански села по онова време Дулово и Тервел, които са околийски центрове. Тези Земеделски каси през 1900 г. извършват 31374 операции на стойност 10260232 лева. В сравнение с 1895 г. броят на извършените в тях операции се увеличава с една шеста, а общата им сума над четири пъти. Частни кредитни учреждения са акционерните дружества. Първото акционерно дружество в Южна Добруджа създава през 1890 г. в гр. Силистра и се казва „Бъднина I”. Пак в същия град, но през 1896 г. се основава унтерофицерско акционерно дружество „Св. Георги”. През 1897 г. в гр. Силистра се образува акционерно дружество „Бъднина II”, а също така и акционерно дружество „Напред”. В гр. Балчик през 1894 г. се създава акционерно дружество „Съединение”, а на следващата година в гр. Добрич акционерно дружество „Бъдащност”. В последния град през 1896 г. се учредява акционерно дружество „Съединение”.

Със Земеделските каси и акционерните дружества се поставят основите на моделната кредитна система не само в градовете, но и в цяла Южна Добруджа. Благодарение на тях в края на XIX в. започва ограничаването на лихварството и най-вече на зеленичарството. Въпреки това то все още има силни позиции и широк периметър на действие, особено в селата на областта. Клоновете на Българска народна

банка (БНБ), които се намират в гр. Варна и гр. Русе кредитират преди всичко южнодобруджанските търговци, като води сравнително умерена и благоприятна за длъжниците си политика.

Втора глава. Стопански подем (1903 – 1912 г.). Тази глава се състои от четири параграфа:

1. Намаляване на значението на аграрното стопанство.

През този период световната аграрна криза се прекратява. Повишават се цените на земеделските произведения, на земята на поземлената рента и наемния земеделски труд, дори с известна преднина пред повишаването на цените на промишлените стоки. Развитието на индустрията, особено на преработващата, стимулира разширяването на земеделското производство в южнодобруджанските градове и хинтерландите им, както и техническото му съоръжаване, като това води до повишаването на неговата ефективност. Данъчното бреме на тези, които се занимават със земеделие се намалява с повече от три пъти в сравнение с 1900 г. Данъкът върху овцете и козите (беглика) се намалява с 70 %. Спада лихвеният процент на кредитите. Разширяват се покупателните възможности на пазарите в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна вследствие на увеличаването на броя на техните жители.

През 1910 г. в южнодобруджанските градове със земеделие се занимават 11 088 души или това прави 22,2% от стопански активното население. Разпределението по градове е следното: в гр. Добрич със земеделие се препитават 2 456 души или 14,6% от стопански активното градско население, в гр. Силистра – 1068 души или 9,8 %, в гр. Тутракан – 5 401 души или 51,5%, в гр. Балчик – 1 216 души или 18,1 5 и в гр. Каварна – 907 души или 22,1%. Това показва, че все още селското стопанство продължава да бъде основен поминък на градското население на Южна Добруджа. В сравнение с 1893 г. имаме едно незначително спадане на относителното тегло на това население, от около 25 на 22,2%.

През 1908 г. в южнодобруджанските градове земеделските земи са 21 897 ха, от които 11 778 ха са ниви, 1 458 ха лозя, 28,3 ха овощни градини, 6 414 ха са пасища и мери, 130 ха са гори, 157 ха са ливади, 650 ха са други площи. През 1908 в сравнение с 1897 г. се увеличават нивите, лозята, пасищата, овощните градини и ливадите. Горите намаляват с повече от 2,5 пъти. Най-много земеделски земи има в гр. Тутракан и гр. Добрич, а най-малко в гр. Силистра. Нивите преобладават в гр. Тутракан и гр. Добрич. Най-много лозя има в гр. Силистра и гр. Тутракан, овощни градини в гр. Силистра, пасища в гр. Тутракан и гр. Добрич, ливади в гр. Тутракан и гори в гр. Добрич и гр.

Балчик. През 1908 г. в сравнение с 1897 г. южнодобруджанската градска частна обработваема земя нараства с близо 10%. Общинската обработваема земя също се увеличава, но с по-малко. Държавната обработваема земя намалява с повече от 4 пъти. Нивите, които са частно владение нарастват най-вече за сметка на държавната обработваема земя и изсичането на горите и превръщането им в обработваеми площи, които са частна или общинска собственост.

През 1908 г. в гр. Силистра и гр. Тутракан, които се намират в западната част на Южна Добруджа преобладават малките и дребните земепритежания. Средните такива са малко на брой. Има само едно едро земепритежание и то е в гр. Тутракан. По същото това време в гр. Добрич, гр. Балчик и гр. Каварна – разположени в източната част на Южна Добруджа превес имат дребните и средните земепритежания. В гр. Каварна средните и едрите земепритежания доминират по брой и площ. В гр. Балчик средните земепритежания обхващат най-голяма площ. Едрите земепритежания в тези три южнодобруджански градове са 14: 3 в гр. Добрич, 3 в гр. Балчик и 8 в гр. Каварна. През 1908 г. в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна малките земепритежания съставляват 8,3% от всички земепритежания в Южна Добруджа и заемат 8% от площта им. Дребните земепритежания са 2,4% от всички южнодобруджански земепритежания и заемат 2,5% от площта им. Средните такива са 2,2% от всички южнодобруджански земепритежания и заемат 1,9% от площта им. Едрите земепритежания са 3% от всички южнодобруджански земепритежания и заемат 2,7 % от площта им. Това показва, че тук, както в областта и страната, като генерална тенденция се утвърждава линията на нарастващото място и значение на дребното земепритежание. Наличието на няколко едри земепритежания в южнодобруджанските градове показва само поливариантните възможности на историческата реализация на процеса на оформянето и развитието на капитализма в сферата на селското стопанство.

За пренасянето на земеделската продукция се използват каруци, в които се впрягат коне и волове(крави) През 1910 в южнодобруджанските градове има 2031 каруци, от тях 1431 са конски, а 540 волски. В сравнение с 1893 се увеличава броят на конските каруци, а намалява макар и с малко този на волските каруци. Най-голямо е увеличението на конските каруци в гр. Силистра. Най-много волски каруци има в гр. Тутракан, а най-малко в гр. Силистра.

През първото и началото на второто десетилетие на XX в. в градовете на Южна Добруджа се увеличава броят на железните плугове, земеделските машини и едрият инвентар. В южнодобруджанските градове през 1910 г. в сравнение с 1893 г. броят на

железните плугове нараства с около 2 пъти, а на земеделските машини със 7 пъти. Въпреки това дървеното рало продължава да се използва и то масово, най-вече в гр. Тутракан, а значително по-малко в останалите градове на Южна Добруджа. Най-много земеделски машини има в гр. Добрич, а най-малко в гр. Силистра. През 1910 г. в южнодобруджанските градове се намират 2,5% от железните плугове и 1,1% от земеделските машини в областта.

През първото десетилетие на XX в. в землищата на градовете от Южна Добруджа преобладават площите засети със зърнени култури, а сред тях най-много са тези с пшеница. В сравнение с 1899 г. през 1905 г. в южнодобруджанските градове засетите площи със зърнени култури са по-малко, но пък полученото количество продукция от тях е с 2 пъти повече. От индустриалните култури на малки площи се сеят само тютюн и рапица. Намаляват площите, които се сеят с варива (боб), но получените добиви са 6 пъти по-високи. Боб се отглежда в землищата на гр. Силистра, гр. Добрич и гр. Тутракан. Площите засети с фуражни култури се увеличават с повече от 10 пъти. С почти толкова се увеличава и количеството на получената от тях реколта. Най-много площи със зеленчуци има в гр. Силистра и гр. Тутракан, а по-малко са те в гр. Каварна и гр. Балчик. В гр. Добрич зеленчуци почти не се отглеждат заради липсата на вода за поливане. В гр. Силистра и гр. Тутракан се получава най-много зеленчукова продукция, като значителна част от нея отива на пазара. През 1908 г. лозята в градовете на Южна Добруджа се увеличават. Те съставляват 5,1% от общият им брой в областта и 2,3% от общата им площ. През с. г. най-много земепритежания с лозя и по брой, и по площ има в гр. Силистра и гр. Тутракан. Там се намират и повечето лозя, чиято продукция отива на пазара. В останалите южнодобруджански градове преобладават лозята, чиято продукция е за лична консумация.

В южнодобруджанските градове животновъдството също се развива. За това спомага нарастването на изкупните цени, увеличаването на обработваемите площи, което поражда необходимостта от повече работен добитък, нарастват площите с фуражни култури. На градските пазари все повече започват да се търсят животински продукти. През 1910 г. градовете на Южна Добруджа има 3 406 коня, 607 магарета, 3 505 говеда, 25 594 овце, 857 кози, 1 700 свине и 44 036 домашни птици. През т. г. в сравнение с 1893 г. нараства броят на конете, магаретата, овцете, козите, свинете и птиците, но намалява броят на говедата. Най-много коне, овце и домашни птици има в гр. Добрич, говеда в гр. Тутракан, свине в гр. Силистра, кози в гр. Тутракан и магарета в гр. Каварна. През 1910 г. в южнодобруджанските градове се намират 4,8% от конете,

17,5% от магаретата, 1,95 от говедата, 3,15% от овцете, 0,08% от козите, 0,8% от свинете и 6,025 от домашните птици, които се отглеждат в областта.

По това време значителна част от жителите на южнодобруджанските градове, които се препитават със земеделие не притежават работен добитък и железни плугове. А пък сред тези, които имат такива, преобладават онези с по 1 – 3 коня, 1 – 3 вола или крави, 20 – 50 овце и 1 железен плуг. Много малко та брой са земеделските стопани, които имат повече от 4 коня или 4 вола и крави, над 100 овце и 2 железни плуга

До 1908 г. в южнодобруджанските градове се практикува тръвното пчеларство, а след това се използват рамковите кошери. През 1910 г. кошерите са 2 216, като най-много са те в гр. Балчик, а след това в гр. Силистра. Занимаващите се с пчеларство заработват от 1000 до 1500 лева чист годишен доход.

През 1902 г. в гр. Добрич се провежда поредният конкурс по животновъдство и земеделие. На него се разискват проблемите на животновъдството. Дава се добра оценка на коневъдството. Констатира се, че малко е направеното за подобрене на овцевъдството и говедовъдството, а най-слабо е работено по отношение на свиневъдството. Отбелязва се стремежът на земеделските стопани да отглеждат домашни птици от по-високопродуктивни породи.

През 1906 г. в гр. Добрич се открива низше практическо земеделско училище с двегодишен срок на обучение. В това училище освен теоретични знания се придобиват и практически умения в опитните обработваеми полета, училищната мандра и метеорологична станция. От 1906 до 1912 г. в Добричкото низше земеделско училище се обучават 84 ученика, а в опитното поле, училищните животновъдни ферми и мандрата се реализира чист доход от 41576 лева. През 1910 г. в училището се провежда курс за подготовката на техници по вършачките. В гр. Силистра през 1909 г. се открива низше практическо земеделско училище, което се специализира в областта на лозарството, овощарството и градинарството. През 1910 г. в него се организира 15 дневен курс по лозарство, овощарство и пчеларство.

2. Устойчивост на занаятите и засилване на индустриалното производство.

През първото и началото на второто десетилетие на XX в. занаятите продължават да бъдат вторият по значимост стопански отрасъл в страната, след селското стопанство. Това застава правителствата и управляващите чрез тях партии да проявяват интерес и грижи към занаятчийското производство. Въпреки направеното от правителствата и Народното събрание по отношение на занаятите в периода 1900 – 1912 г., неговата икономическа значимост започва да намалява, за сметка на

развиващата се индустрия. За това говори следният факт. Ако през 1893 г. самостоятелните занаятчии са 13,5% от стопански активното българско население, то през 1905 г., те са 6,9%. Следователно законодателните инициативи и нормативни актове на управляващите се оказват недостатъчно ефективни по отношение на занаятчийското производство. Въпреки това някои от занаятите се модернизират, появяват се нови такива и по този начин в известна степен, те реагират на пазарните нужди. През този период занаятчийството се развива в общи линии устойчиво и равномерно, без да изпитва никакви съществени сътресения.

Тези констатации са характерни и за занаятчийското производство в южнодобруджанските градове тогава. Една част от занаятчиите прекратяват дейността си, тъй като не издържат, от една страна, на конкуренцията на развиващата се индустрия, и от друга, на тази между занаятчиите от същия бранш. Налице е известна концентрация на работна ръка в определени занаяти, като обушарството, шивачеството, железарството и др. Предишни самостоятелни майстори работят сега като наемни работници при проспериращи занаятчии или в индустриални предприятия.

От 1903 до 1912 г. в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна относително добре се развиват следните занаяти: коларо-железарството, железарството, сарачеството, шивачеството, обушарството, кожухарството, тенекеджийството, налбанството, зидарството, дърводелството и бръснарството. Малко по-слабо развити са: медникарството, бъчварството, мутафчийството, фотографството, часовникарството и златарството. През 1910 г. в занаятчийското производство на гр. Добрич да ангажирани 2 162 души, от които 814 души са самостоятелни майстори занаятчии и 1 348 души са наемни работници – майстори, калфи и чираци. В сравнение с 1900 г. броят на самостоятелните занаятчии намалява с около 3 пъти, но пък нараства с близо 2 пъти този на наемните работници. В навечерието на Балканските войни (1912 – 1913 г.) в гр. Добрич се практикуват около 30 занаята. Някои се развиват по-добре, други не до там, а има и такива, които се представляват много малко занаятчии. В града има 222 занаятчийски работилници, като най-много от тях са свързани с обушарството, шивачеството, кожухарството, хлебарството, железарството, ковачеството и дърводелството.

През 1911 и 1912 г. в гр. Добрич се създават 4 занаятчийски кооперации (сдружения): мебелна „Труд“, коларо-железарска „Труд“, кожарска „Решителност“ и обушарска „Солидарност“. Тези занаятчийски кооперации обаче, обединяват малък брой занаятчии и разполагат с незначителни капитали. Те се проявява преди всичко на

отбранителна реакция, от колкото като стъпало за преминаване към модерно стоково производство, макар че са една от формите, водещи към това. Но все още не са запълнени с такова съдържание.

През първото и второто десетилетие на XX в. в България се увеличава и то значително броя на индустриалните предприятия и вложения в тях капитал. Нараства двигателната им сила, разширява се тяхната производствена техника и технология. Повишава се производителността на труда, формира се промишлен пролетариат с относително по-висока квалификация и специализация. Обемът на промишлената продукция с печеливша реализация на пазара се увеличава. Темповете на индустриален растеж са поне 4 пъти по бързи от развитието на промишлеността в края на XIX в. Характерното е че през този период се развива предимно леката промишленост, тъй като тя изисква по малко капитали и оборотът на същите при нея е по-кратък. Най-голям дял в промишлеността на България има хранителната индустрия – 42%, като най-много на брой са мелниците. Българските по-големи промишлени предприятия и индустриални акционерни дружества в сравнение с тези в западноевропейските държави са „дребни”. По относителното си тегло в стопанския живот на България, обаче те имат същото значение, каквото имат „гигантите” в развитите в пазарно отношение страни. Благодарение на законите за насърчение на индустрията от 1905 и 1909 г. и на някои други постановления се съхраняват и разширяват привилегиите за промишлеността. Всичко това спомага от 1909 до 1912 г. да се реализира значим индустриален подъем.

Същият се наблюдава и в градовете на Южна Добруджа, най-вече в гр. Добрич, гр. Силистра и гр. Балчик, където се изграждат 11 насърчавани от държавата индустриални предприятия от всичко 381 за страна. Едрите насърчавани от държавата индустриални предприятия в тези южнодобруджански градове са: 1 за машинно производство, 1 за керамични изделия, 1 за железни изделия и 8 за производство на брашно (мелници). Най-много от тях – 5 се намират в гр. Силистра. В южнодобруджанските градски едри насърчавани от държавата промишлени предприятия са вложени 2 574 376 лева или това прави 3,2% от капиталите на всички български насърчавани от държавата промишлени предприятия. На едно насърчавано от държавата индустриално предприятие в Южна Добруджа се падат средно по 257 000 лева. Те разполагат с 712 к. с. двигателна мощност, или с 2,6% от общата такава за страната. В производствата им са ангажирани 222 работника, или 1,8% от общия брой в страната. През 1911 г. те използват суровини и материали на стойност 3 485 277 лева,

произвеждат стоки за 3 733 310 лева, от тях за 2 013 000 лева, които се изнасят в чужбина. Най-значимото от юждобруджанските насърчавани от държавата индустриални предприятия е мелницата на Анонимното индустриално дружество в гр. Балчик. Тя се намира на брега на Черно море и е една от най-големите български мелници по това време. В нея работят 30 наемни работници, които произвеждат фини бели брашна, грис, макарони и фидета, които се пласират в страната и близките страни.

През първото и началото на второто десетилетие на XX в. в градовете на Южна Добруджа се изграждат и много други по-дребни промишлени предприятия. Това са фабрики за обработка на тютюн, на спиртни напитки, сода и лимонада, дарази за влачене на вълна, фабрика за олио, фабрика за файтони и каруци, фабрики за бира, голяма механична работилница с леярна, печатници, тухларници, големи шивашки и общарски работилници, които всъщност за малки промишлени предприятия и са типичен пример на преход от занаятчийско към уедрено фабрично производство, по-малки парни и много водни мелници.

През 1910 г. в сферата на промишлеността в южнодобруджанските градове са заети 12 431 души от стопански активното им население или това прави 24,9%. По градове разпределението е следното: в гр. Добрич – 5 848 души или 34,1%, в гр. Силистра – 3 070 души или 26,7%, в гр. Тутракан – 1 551 души или 14,5%, в гр. Балчик – 989 души или 14,9 % и в гр. Каварна – 973 души или 23,7%. В сравнение с 1893 г. през 1910 г. има намаляване на относителното тегло на юждобруджанското градско население, което се препитава с промишленост и общо, абсолютно увеличение в гр. Добрич и гр. Тутракан (с 1 981 души, от които 1 869 души в гр. Добрич) и намаление – в гр. Силистра и гр. Балчик (с 2 720 души, от които 1 249 души в гр. Балчик) или тук намалението е повече от 2 пъти. В крайно сметка общото численост на градското население на Южна Добруджа занимаващото се с индустрия остава непроменена, но спада процентният му дял от 1/3 на ¼.

В южнодобруджанските градове се изграждат много промишлени предприятия, най-вече от преработващата индустрия, като преобладават мелниците. Въпреки, че е граничен район и е близо до стопански проспериращите градове – Варна и Русе, в градовете на Южна Добруджа се построяват, макар и малко на брой, но едни от големите за страната насърчавани от държавата индустриални предприятия. Налице е и срастване на промишления с банковия капитал. Добрич и Силистра – най-големите южнодобруджански градове със създадените в тях промишлени предприятия, обаче

твърде много изостават в индустриално отношение, от гр. Варна и гр. Русе, които се очертават като промишлени центрове на Североизточна България.

3.Динамично развитие на търговията.

През първото и началото на второто десетилетие на XX в. търговията в южнодобруджанските градове не само се разраства значително, но и се развива динамично. За това спомага напредъкът на областното земеделие и най-вече на промишлеността и приетите законодателни актове, които подпомагат развитието на търговския живот. Разрастването му се свързва още с увеличаването на жителите на градовете в Южна Добруджа (от 43 944 души през 1900 г. на 50 000 души през 1910 г.), с построяването на нови шосейни пътища и най-вече на железопътната линия гр. Добрич – с. Девня (с връзка до гр. Варна, открита на 1 декември 1910 г.), с разширяването на пощенските, телеграфните и телефонните услуги и с повишаването на ролята на черноморските пристанища на областта – гр. Варна, гр. Балчик и гр. Каварна, а също така и на областните дунавски пристанища – гр. Силистра и гр. Тутракан.

През 1910 г. в сферата на търговията в гр. Добрич са заети 3 497 души от стопански активното градско население или 20,4 %, в гр. Силистра – 2 394 души или 20,6%, в гр. Тутракан – 1 027 души или 9,8%, в гр. Балчик – 1 126 души или 17 % и в гр. Каварна – 746 души или 18,8%. Техният брой и в абсолютни числа и относително тегло се увеличават спрямо 1900 г. Това увеличение е по-голямо в гр. Добрич и гр. Силистра и по-малко в гр. Балчик и гр. Тутракан. Това общо увеличение, от една страна, се дължи на стопанското проспериране на Южна Добруджа, и от друга страна, че и в началото на XX в. търговската дейност е все още твърде печеливша и южнодобруджанци се насочват към нея.

През този период нараства обхватът и обемът на градската магазинна търговия, която заедно с житната търговия, се очертават като най-развиващи се търговски отрасли. За петилетието 1908 – 1912 г. внос-износът през южнодобруджанските градове надхвърля 106 млн. лева, а за предшестващото петилетие 1903 – 1907 г. възлиза на 95 млн. лева. Внесените през 1908 – 1912 г. стоки са за 13,4 млн. лева, от които 8,9 млн. лева са внос на дървен строителен материал, около 1,8 млн. лева за въглища, 1 млн. лева за машини, инструменти и апарати, останалите 1,7 млн. лева за други стоки, предимно колониал. От общо 92,9 млн. лева износ, около 89 млн. лева (95,6 % се пада на зърнените култури). Освен това значителен внос-износ се осъществява и от гр. Варна и от гр. Русе.

Обемът и обхватът на внос-износа обуславя в голяма степен търговско-браншовото обособяване в градовете на Южна Добруджа, а също така влияе и върху развитието му. През първото и началото на второто десетилетие на XX в. в южнодобруджанските градове нараства търговията с бакалски, манифактурни, галантерийни, кинкалерски, железарски, стъklarски и бижутерийни стоки, с брашна, животни, животински продукти. Нарастват и продажбите на земеделски машини и едър инвентар, шевни машини, модно готово облекло, обувки и шапки, мебели, предмети на бита и лукса, велосипеди, музикални инструменти, грамофони, пишещи машини, автомобили. Освен това сравнително добре се развива кръчмарството, кафеджийството, гостилничарството, хотелиерството и ханджийството, търговията с хляб, хлебни и сладкарски изделия, плодове, зеленчуци, месо и изделия от него, дървен строителен материал, дърва и въглища за огрев, сол, общарски и книжарски стоки, суров и обработен тютюн. Разширява се асортиментът на сладкарниците и халваджийниците. Нараства интересът към дамската и мъжката козметика, модните аксесоари. Откриват се заведения за предлагане на пиво, наречени „Бирарии”. В градските градини и местата за отдих и разходка сред природата се откриват „Бюфети” (търговски заведения), които предлагат алкохолни и безалкохолни напитки, различни мезета и сладки, кафе. В гр. Тутракан по същото това време запада риболовът. Това води до намаляването на приходите на едно от най-доходните пера на градската вътрешна и външна търговия с прясна и замразена риба.

Увеличава се броят на южнодобруджанските градски търговци които продават стоки на едро. Те не са вече само сред пътиепродавците. Такива има при бакалите, манифактуристите, предлагащите земеделски машини и едър инвентар, животни и животински продукти, бира. Освен това някои градски акционерни дружества от областта търгуват на едро с определени видове стоки. Това показва наличието на известна концентрация на капиталите в сферата на търговията и на сливане на банковия с търговския капитал.

Южнодобруджанските градски търговци се снабдяват с вносни стоки от дунавските пристанища – гр. Силистра и гр. Тутракан и черноморските пристанища – гр. Варна, гр. Балчик и гр. Каварна. До 1910 г. гр. Добрич е център за разпродажби на едро на бакалски стоки, но след 1 декември с. г., когато се открива железопътната линия, която го свързва с Девня (с връзка до гр. Варна), в него се предлагат на едро и дребно манифактурни и железарски стоки, земеделски машини и едър инвентар. През Балчишкото пристанище се доставят: въглища и дърва за огрев, дървен строителен

материал, газ за осветление и минерални масла. Силистренските търговци на едро се снабдяват със стоки от Румъния. Стоки се доставят и чрез пристанищата в гр. Варна и гр. Русе. Преобладаваща част от градските търговци в Южна Добруджа са българи, след това следват турците, евреите и арменците. Почти всички са регистрирани като еднолични търговци.

До началото на XX в. професионалните интереси на южнодобруджанските градски търговци се защитават от Варненската и Русенската търговско-индустриални камари. Но изглежда, че това положение вече не устройва търговците от областта, както и на тези от страната. За това те създават Търговски съюз, който изгражда свои структури в страната. През 1909 г. в гр. Добрич се образува Търговско дружество. То има устав, клуб и ръководни органи. До 1912 г. Добричкото търговско дружество според силите и възможностите си защитава професионалните интереси на членовете си.

През разглежданият период амбулантната (разносна) търговия в градовете на Южна Добруджа силно запада. Там амбулантните търговци предлагат по градските улици, площади и определени от общинските власти места малки количества бакалски и манифактурни стоки, тютюневи изделия, керамични предмети, килими, антикварни неща.

През първото и началото на второто десетилетие на XX в. Добричкият панаир се открива през третото десетдневие на месец май и продължава до средата на месец юни. Той се провежда на същото това място, както преди 1878 г.. Пространството му сега, обаче не е оградено с двуметрови стени, няма ги и трите масивни входни порти. В отделни години в панаирното градче се откриват до 400 дюкяна, а търговският оборот достига до 2 млн. лева. Сред търговците на панаира преобладават кръчмарите, гостилничарите, халваджиите, бакалите, манифактуристите, джамбазите (търговци на животни). Характерен облик панаирът получава с предлаганите земеделски машини, едър инвентар и животни. Добричкият майски панаир се посещава най-вече от местните и от съседните градове стокопроизводители и търговци – на едро и дребно. Малък е броят на търговците от Румъния, Сърбия и османската империя. Основните купувачи са селското население от Добричка и съседните околии и много малка част от дребните търговци от областта. Панаирът в гр. Добрич е с най-голямо стопанско значение за Южна Добруджа. За Североизточна България той се нарежда непосредствено след Търговищкият панаир. Със сравнително по-малко стопанско значение е панаирът в с. Нова Черна, който се намира съвсем близо до гр. Тутракан. Въпреки това тези панаири

западат, както и всички в страната по това време. Причините, които пряко или косвено водят до това, трябва да се търсят преди всичко в контекста на модернизираният се стопански живот на областта. Изграждането на шосета, които свързват гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик, гр. Каварна с гр. Варна, гр. Русе, гр. Шумен, довежда до засилването на градската магазинна търговия. Интензивното развитие на корабоплаването по Черно море и р. Дунав и активизирането на дейността на пристанищата в гр. Варна, гр. Балчик, гр. Каварна, гр. Русе, гр. Силистра и гр. Тутракан, чувствително променят съотношението в търговската структура. Откриването на железопътната линия гр. Добрич – с. Девня (с връзка до гр. Варна) на 1 декември 1910 г. води до възникването за съвсем кратко време на много търговски фирми в гр. Добрич, което се отразява твърде неблагоприятно върху Добричкия панаир. По този начин намалява значението на панаирите като търговско-складови средища за целогодишно снабдяване както на населението, така и на различните търговци. Активният търговски обмен постепенно се поема от развиващата се градска и селска магазинна мрежа. Подобна е съдбата и на около 30 други ежегодни панаири, които се провеждат в страната по онова време, които губят регионалното си търговско значение и се превръщат в ограничени средища за търговия с земеделски машини, едър инвентар, животни и ограничени количества манифактурни и бакалски стоки. Западането на панаирите в страната продължава и след войните (1912 – 1918 г.). Румънският режим в Южна Добруджа от 1913 до 1916 г. и от 1919 до 1940 г. е причина за неестественото прекъсване на панаирите в гр. Добрич и с. Нова Черна, Тутраканска околия.

За периода 1908 – 1912 г. в Южна Добруджа се произвеждат средногодишно по 172 238 тона пшеница, 54598 тона царевица, 51446 тона ечемик, 10640 тона ръж 9142 други или общо 324820 тона зърнени култури. Това прави 15% от общото производство на същите в България. Около 80000 тона зърнени храни се консумират на място (при база 300 кг. на глава от населението) и около 45000 тона се използва за посевен материал, или остава излишък от около 200000 тона. По-голямата част от това количество отива на външните пазари, а останалата част се пласира в останалите райони на страната във вид на зърно и брашно.

Произведените в Южна Добруджа зърнени храни, които са предназначени за износ, през митниците в гр. Варна, гр. Балчик и гр. Каварна, по Черно море, и гр. Силистра и гр. Тутракан, по р. Дунав, се отправят към външните пазари. През 1912 г. износът на зърнени храни (без този в гр. Варна) възлиза на 15% от целия български

износ на такива. Ако към това прибавим и износът на зърнени храни от гр. Добрич (чрез пристанището в гр. Варна), който е около 5%. Тогава общият износ на зърнени храни от южнодобруджанските градове е 20% от целия български износ. Износът на зърнени храни от градовете на Южна Добруджа е 96,06% от общия износ на стоки. Наред с основните зърнени култури, се изнасят и варива (главно боб). Изнесените през с. г. зърнени храни са на стойност 28 млн. лева. През 1910 и 1911 г. изкупните цени на зърнените храни в гр. Балчик, гр. Каварна и гр. Добрич са следните: за 100 кг, пшеница от 14 до 14,60 лева, ечемик – 9,60 лева, царевица – 10,60 лева, овес – 6,50 лева и боб – 26 – 28 лева.

През първото и началото второто десетилетие на XX в. гр. Балчик продължава да бъде най-големият експортен житарски пункт на Южна Добруджа. Освен това, той е на трето място в страната по износ на зърнени храни, след гр. Варна и гр. Бургас. По това време ежегодният експорт на зърнени храни през Балчишката митница е 8 – 9 % от общия български износ на същите, като в отделни години, той достига до 14%. В гр. Балчик всекидневно в разгара на изкупните кампании пристигат по 1 000, 1 500 и 2 000 каруци натоварени със зърнени храни. През годините общият брой на пристигналите натоварени каруци със зърнени храни е следният: за 1901 г. той е 50 000, за 1902 г. – 103 616, за 1903 г. – 94 147 и 1912 г. – 95 000. Средногодишно за периода 1902 – 1912 г. от гр. Балчик се изнасят между 60 и 70 хил. тона зърнени храни на стойност 10 – 11 млн. лева. Този износ се обслужва от 500 – 700 кораба. През 1910 г. в гр. Балчик с житна търговия се занимават 194 души от стопански активното градско население, в т. ч. търговци-житари и наемни работници. По-заможни търговци-житари в града са около 20 души. С зърнени храни търгуват акционерна банка „Добруджа”, акционерно дружество „Съгласие” и Анонимно индустриално дружество. Това показва, че и в сферата на житната търговия има сливане на банковия с търговския капитал. Основен експортър на зърнени храни в гр. Балчик е френската търговска фирма „Луи Драйфус и Сие”. Балчишките търговци-житари са българи, турци и евреи. Изкупните цени на зърнените храни са ниски в края на лятото и в началото на есента, тъй като тогава предлаганото количество от тях е голямо. Мнозинството от зърнопроизводителите не разполагат с необходимите складови помещения за да съхраняват зърнените храни. Нуждата от пари ги кара да ги продават, за да се разплатят на данъчните служби, лихварите, селските кръчмари, търговците. За това някои от едрите земеделски стопани (чифликчии) изграждат в гр. Балчик, в близост до скелята складове (магазини), където

съхраняват зърнените си храни, изчакват по-високи изкупни цени и ги продават направо на чуждите експортъори.

Град Каварна е другото черноморско пристанище на Южна Добруджа, от където се осъществява износ на зърнени храни. От Каварненското пристанище през първото и началото на второто десетилетие на XX в. средногодишно се изнасят 15 000 тона зърнени храни в Османската империя, Франция, Гърция, Англия, Румъния, Италия и Германия.

Вторият по значимост експортен житарски пункт на Южна Добруджа е гр. Силистра. От тук годишно се изнасят зърнени храни за около 6 млн. лева, което прави 5,7 % от българския износ на същите в парично изражение. През 1910 г. в гр. Силистра с житна търговия се препитават 317 стопански активни силистренци, в т. ч. търговци-житари, посредници и наемни работници. Проспериращите сред търговците-житари, които са българи, турци, арменци и евреи, и са около 15 души.

В гр. Тутракан през първото и началото на второто десетилетие на XX в. се експортират годишно зърнени храни на стойност от около 4 млн. лева или това прави 3,7% от паричната стойност на българския зърнен износ.

В гр. Добрич, който е едно своеобразно „сухо пристанище” на Южна Добруджа. Тук се складира зърнени храни и пренасят с каруци до Варненското и Балчишкото пристанища. След 1910 г. това става и по железопътната линия, която свързва града с село. Девня и гр. Варна. През 1911 – 1912 г. от гр. Добрич потеглят около 5000 вагона натоварени със зърнени храни, които през Варненското пристанище се отправят към чуждестранните житни пазари. През 1910 г. в сферата на добричката житна търговия са заети 194 души от стопански активните жители, в т. ч. търговци-житари, посредници и наемни работници. Заможни сред търговците-житари в гр. Добрич са около 15 души, те са българи и турци.

Покупко-продажбите на зърнени храни в южнодобруджанските градове се осъществяват в житните тържища, като дейността им се регламентира с правилници. Въпреки това са налице неуредици, които затормозяват развитието на житната търговия. Това са липсата на модерни кейове, затруднен достъп до някои от скелите, нечестни прийоми, които отделни търговци-житари прилагат при извършването на сделките, дейността на посредниците в гр. Балчик и гр. Каварна, големият фахт – т. е. високи транспортни разходи по натоварването на зърнени храни в лодки и шлепове, с които се пренасят до корабите. При тази система на търговия изкупните цени на зърнените храни в южнодобруджанските градове са под средните в страната, като

особено ниски са те в гр. Силистра и гр. Тутракан. Експортната житна търговия в градовете на Южна Добруджа е монополизирана от чуждестранните фирми. Местните търговци-житари изкупуват зърнените храни, които селяните-производители докарват с каруци в житните тържища, а след това ги препродават на чуждестранните експортъори. Южнодобруджанските търговци-житари са българи, турци, евреи и арменци. Проспериращи сред тях са около 60- 70 души, които са сред най-заможните представители на южнодобруджанския градски стопански елит. Румънският режим в областта от 1913 до 1916 г. и от 1919 до 1940 г. нанася тежък удар върху икономическия живот на България и най-вече на житната ѝ търговия, която чувствително намалява, тъй като страната е лишена от житницата си.

И през първото и началото на второто десетилетие на XX в. във всеки южнодобруджански град се провеждат седмични пазари, на които се предлагат земеделски произведения, животни и животински продукти. Те са в определен ден, който е различен за всеки град. Рано сутринта в пазарния ден матразапите (прекупвачите) посрещат извън градовете селяните, които носят земеделски и животински продукти, изкупуват ги, а след това ги продават, но на значително по-високи цени. Не на всякъде седмичните пазари за животни са оградени, различните видове животни се държат заедно, а не според изискванията – едрите животни на едно място, а дребните на друго. Не се спазват правилниците за покупко-продажбите на животни. Ветеринарният контрол е занижен. Полицейското присъствие на тези пазари не е достатъчно и поради тази причина се извършват немалко кражби на пари и ценни вещи. Налице са измами от страна на недобросъвестни купувачи и продавачи. Въпреки това седмичните пазари подпомагат в известна степен развитието на търговския живот в южнодобруджанските градове през разглеждания период.

4.Разширяване на кредитната система.

Подемът в икономическото развитие на България през първото и началото на второто десетилетие на XX в. поставя пред БНБ необходимостта да отговори на нарастващите нужди от кредити и други банкови операции. С законът за Българската народна банка от 1906 г. и неговите изменения от 1907, 1911 и 1912 г. се извършват промени в дейността на банката. Тя се превръща от една страна в емисионна, от друга ѝ се възлагат функции на банка за дългосрочен кредит. Става и отговорна за касовото изпълнение на бюджета на държавата. Правят се подобрения както в организацията и контрола на банката, така и в областта на личния кредит. Определят се по-точно и се разширяват дългосрочните операции на банката, но се влоша дейността ѝ като

емисионен институт, понеже се премахва ограниченото кредитиране на държавата. По-ясно се определят условията на скотовите операции със срок от три месеца. Предвидени са занаятчийски кредити от 1 000 до 5 000 лева, които се отпускат при наличието на двама поръчители. Новост в кредитната дейност на БНБ е разширяването на предприемаческите заеми, които се отпускат на местните предприемачи за строеж на държавни, окръжни и общински постройки и доставки, като вземанията на предприемачите се прехвърлят върху БНБ. Тя се задължава да открие в окръжните и околийските градове, където няма – клонове или агенции. През този период лихвената политика на БНБ се характеризира не само с носенето на лихва по частните сročни влогове, но и с намаление на заеманата лихва.

До 1912 г. в Южна Добруджа има 6 агенции на БНБ: в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик, гр. Каварна и с. Тервел, или това прави 8% от клоновете и агенциите на банката в страната. През п. г. южнодобруджанските агенции на БНБ извършват 68 607 операции на стойност 24 624 700 лева, а чистата им печалба е 309 069 лева. Това показва, че дейността им е интензивна. В тях се извършват 5,1% от операциите в клоновете и агенциите на БНБ, реализират се 4,4% от общата им сума и 5,6% от общата чиста печалба.

До 1912 г. към телеграфопощенските станции в Южна Добруджа се изграждат 9 спестовни каси: в с. Дулово, в гр. Добрич, гр. Каварна, с. Тервел, с. Йовково, Добричка околия, с. Шабла, Балчишка околия, гр. Силистра, гр. Тутракан и гр. Балчик. През с. г. влоговете в тях са на стойност 1 092 692 лева, изплащанията са за 925 027 лева и спестеното е на сумата от 167 672 лева.

Законът за Българската земеделска банка от 1903 г. и измененията от 1905, 1906 и 1909 г. определя банката като единствен държавен институт за всички видове земеделски кредити и кредитиране на кредитните земеделски сдружения (кооперации). Дейността на БЗБ се определя от настъпилите промени в земеделския кредит, с цел да се изкорени лихварството в селското стопанство, от една страна и от друга – да се обхванат по възможност цялостно чрез всестранните кооперации организацията на потреблението, търговията и общите продажби в селата на твърде разнообразното земеделско производство. Досегашните Земеделски каси се превръщат в клонове на БЗБ. Банковите операции се разширяват със залагането на животни, посеви, земеделски машини и едър инвентар, земеделска продукция. Българска земеделска банка има правото да отпуска заеми на общини и окръзи за земеделски произведения, закупуването на породисти животни, създаване на овощни расадници, образцово

обработване на общински земи, изграждането на водопои за животните, за отводняването на блатисти места и др. Намалява сумата на отпускания личен кредит от 500 на 100 лева, като в замяна на това се увеличава размерът на реалният кредит на краткосрочните заеми, който достига до 1 000 лева на лице, а ипотеките до 5 000 лева. Допуска се когато заемите имат мелиоративно значение, да се увеличават съответно на 3 000 и 30 000 лева. Максималният размер на кредита срещу залог достига до 50 000 лева. Законът разширява функциите на БЗБ, като засилва привилегиите на заемите при просрочване или неизпращане. Например заложените в БЗБ животни, посеви, земеделски произведения, земеделски машини и едър инвентар, не могат да се продават, нито може да се слага заповест върху тях. Задължението всяка община да държи сметководни книги за тези залози, без да слагат за тях заповест до окончателното издължаване от собствениците им, създава известна сигурност за поддържането на селското стопанство, особено при лоши реколти, спадането на международните цени на земеделските продукти и т. н.

През 1906 г. БЗБ увеличава личния кредит от 100 на 1 000 лева. Освен това се разширяват и извършваните от нея операции: отпускат се заеми срещу коносаменти за износ на земеделски произведения; откриват се текущи сметки, обезпечени с ипотека, ценни книжа, земеделски произведения и стоки; превеждат се суми в чужбина; участие в създаването на търговски и банкови учреждения, подпомагащи българския износ; кредитиране на всякакви съоръжения за развитието на земеделието и отраслите му, ако са обезпечени с доходи, гарантиращи заемите. Увеличава се размерът на заемите срещу залог на животни, земеделски произведения и машини, ценни книжа и срочни свидетелства. Българска земеделска банка не отпуска кредити на неземеделски стопани. Удължава се срокът от 1 до 3 години на имоти собственост на БЗБ, които могат да се върнат или се дарят на близки и роднини на собствениците.

Периодът на създаването на БЗБ съвпада с подема на българската икономика и положителния търговски баланс, с нарастването на износа на земеделски произведения и повишаването на цените им. От друга страна, премахването на ажиото и повишаването на покупателната възможност на населението обуславят бързия растеж на влоговете, главно на градското население. Повишаването на цените и добрите реколти (с изключение на 1907 г.) създават условия по заможните земеделски стопани да увеличат ипотечните заеми. Българската земеделска банка отбелязва бързо нарастване на капиталите си и по-голяма ликвидност на отпуснатите ѝ заеми. Въпреки тази благоприятна обстановка се констатира, че търсенето на заеми от средните и

дребните земеделски стопани расте и невинаги БЗБ има възможност да задоволи тези нужди.

Твърде скоро БЗБ се превръща в модерен държавен институт за земеделско кредитиране и то с обществена тежест и значимост, чрез различните форми на заемане, които значително се увеличават, а условията за получаването им стават все по-достъпни – земеделските стопани започват масово да се снабдяват от клоновете на банката и от земеделските кредитни кооперации в градовете и селата с нисколихвени заеми и по този начин се стеснява периметърът на дейност на лихварите.

До 1912 г. в Южна Добруджа има 6 клона на БЗБ. Те са в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик, с. Тервел и с. Дулово. През с. г. южнодобруджанските клонове на БЗБ извършват 51 465 операции на стойност над 60 млн. лева, като чистата им печалба е 329 658 лева. Те съставляват 6,7% от всички клонове на БЗБ, извършените в тях операции са 10,5% от всички в банката, сумата им е 5,6% от общата. Усреднената печалба на клоновете на БЗБ е 50 625 лева, докато тази за клоновете на БЗБ в Южна Добруджа е 65 470 лева. По размерът на реализираната печалба Добричкият клон на БЗБ е на 6-о място, а Балчишкият – на 7-о. Това показва, че клоновете на БЗБ в областта са твърде дейни и че някои от лихварите започват да влагат капиталите си в индустрията и търговията, да се занимават с предприемачество, с едро и механизирано земеделие, чието производство е предназначено за пазара и по този начин се включват в стопанската модернизация на южнодобруджанските градове.

Работещите в клоновете на БЗБ в Южна Добруджа предлагат на Централното ръководство на банката заемите срещу поръчителство да се увеличат до 2 000 лева, срещу залог на животни, земеделски произведения – до 5 000 лева и ипотечни кредити – до 10 000 лева. Освен това се настоява да се опростят до минимум изискванията при отпускане на ипотечни заеми и при откриването на текущи сметки. Искане се във всеки клон на БЗБ в областта да се назначи по още един книговодител, да се стабилизира положението на банковите служители, които да се задържат по продължително време в един банков клон, като по този начин, те ще имат възможност да опознаят по-добре заемоискателите, да проучат материалното им състояние, морални качества и кредитни нужди.

От 1903 до 1912 г. продължават да се изграждат частни акционерни кредитни институти (банки и дружества). Нарастването на броят им се свързва с увеличеният износ на зърнени храни и повишаването на изкупните цени на вътрешните и външните пазари. Това води до увеличаването на капиталите на търговците-житари, които ги

влагат в действащите или създават нови акционерни банки и дружества. След '1906 г. се засилва ролята на БНБ в кредитирането на акционерните банки и дружества, като нейната дейност допринася за регулирането и то надолу на лихвения процент.

От основаните до края на XIX в. в южнодобруджанските градове 6 акционерни дружества (4 в гр. Силистра, 1 в гр. Добрич и 1 в гр. Балчик), в началото на XX в. функционират само 2 – 1 в гр. Добрич и 1 в гр. Балчик. След това се създават 11 акционерни банки и дружества. В навечерието на Балканските войни (1912 – 1913 г.) 13-е акционерни банки и дружества са сред най-големите за страната. Пет от тях се намират в гр. Балчик, 3 в гр. Силистра, 3 в гр. Каварна и 2 в гр. Добрич. Те имат 4 млн. и 700 хил. лева основен капитал, а печалбата им през 1911 г. е 375 186 лева. Най-голямото акционерно дружество в градовете на Южна Добруджа е основано през 1902 г. в гр. Балчик и се казва „Добруджа”. През 1908 г. дружеството се преобразува в акционерна банка, като запазва името си. През 1912 г. акционерна банка „Добруджа” има основен капитал от 1 млн. лева, който е разделен на 10 хил. акции, по 100 лева едната. Резервният фонд е 203 888 лева, чистата печалба – 69 956 лева. На акционерите се раздават 50 хил. лева дивиденди. Акционерно дружество „Бъдащност” в гр. Добрич през 1912 г. има 1 млн. лева основен капитал, който е разделен на 5 хил. акции, по 200 лева едната. Резервният капитал е 55 044 лева, чистата печалба – 73 899 лева, от нея 10 000 лева се раздават като дивиденди на акционерите, а останалата сума се прибавя към основния капитал.

До 1912 г. в Южна Добруджа има клонове и агенции на акционерни банки и агенции от гр. София, гр. Варна и гр. Русе. Балканска банка – София има клон в гр. Балчик, банка „България” – София има агенция в гр. Добрич, Българска търговска банка – Русе има клон в гр. Силистра. Около 28% от операциите на Варненският клон на Българска търговска банка – София се падат на клиенти от гр. Добрич, гр. Балчик и гр. Каварна. Освен това от общите годишни обороти на варненските клонове на Българска генерална банка – София, Кредитна банка – София и Балканска банка – София на посочените южнодобруджански градове се падат: на първата банка – 30%, на втората – 15% и на третата – 30 %.

Изграждането на БЗБ през 1903 г. и провежданата от нея политика на насърчаване на кредитното кооперативно сдружаване води до значително увеличаване на броя на земеделските кредитни кооперативни сдружения (кооперации) в страната. Такива се изграждат и в южнодобруджанските градове. Освен това там се основават и популярни банки. През 1909 г. в гр. Добрич се създава земеделско кооперативно

дружество „Взаимност” с цел подпомагане на земеделските стопани с пари, семена и машини. През с. г. в гр. Балчик се учредява земеделско кооперативно дружество „Плуг”. То раздава изгодни заеми и доставя на членовете си земеделски сечива, машини, торове, добитък при определено процентно намаление. Ще купува и издържа със свои средства мъжки разплоден добитък за подобрене на животновъдството и продава земеделски произведения на дружествените членове.

На 14 ноември 1910 г. 58 занаятчии, търговци и земеделски стопани създават в гр. Добрич Популярна банка, която е кооперативно дружество за кредитиране и спестовност. На 1 май 1911 г. 147-е членове на банката решават да станат членове на Българската централна кооперативна банка. До края на с. г. Добричката популярна банка има 200 члена. Тя отпуска заеми срещу поръчителство до 2000 лева. През 1912 г. нейни членове са 251, а отпусканите заеми се увеличават до 3000 лева.

От 1903 до 1912 г. в градовете на Южна Добруджа се изграждат много държавни частни и кооперативни кредитни сдружения. Българска народна банка и Българска земеделска банка откриват там свои агенции и клонове, които са държавни институции. Основават се частни акционерни банки и дружества и кооперативни кредитни сдружения (кооперации) за подпомагане на градските земеделци и занаятчиите. Всичко това води до значително стесняване на периметъра на дейност на едноличните кредитори (лихварите) главно в южнодобруджанските градове, докато в селата лихварите имат все още силни позиции. Изградените в градовете на Южна Добруджа държавни, частни и кооперативни кредитни учреждения спомагат в значителна степен за стопанската им модернизация и превръщането им в едни от най-развитите в икономическо отношение околийски центрове в навечерието на Балканските войни (1912 – 1913 г.).

Трета глава. Стопански застои и разруха (1912 – 1918 г.). Тя се състои от два параграфа:

1. Криза в градската икономика през Балканските войни (1912 – 1913 г.) и годините на първия румънски режим (1913 – 1916 г.).

Войните, които България води от 1912 до 1918 г. за обединяване „под общата държавна стряха” се отразяват неблагоприятно върху стопанският живот на градовете на Южна Добруджа. Затрудненията в икономическото им развитие се появяват в хода на Първата Балканска война (1912 – 1913 г.). Местните органи на управление – Околийските управления и Градските общински съвети в изпълнение на разпорежданията на правителството създават реквизиционни комисии на околийско и

общинско ниво, които започват масови реквизиции на хранителни продукти и животни необходими на българската войска. Отиването „под знамената” на най-работоспособната част от южнодобруджанското мъжко градско население, а това са земеделски стопани, занаятчии, търговци и наемни работници, води до разстройване на стопанският живот на гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна. Част от жителите на тези градове, които не са мобилизирани, са ангажирани в обслужването на трета транспортна линия Шумен – Варна – Стралджа – Люлебургаз, като пренасят с каруци храни и припаси или пък съпровождат стадата от животни, предназначени за българските военни части, които се сражават с османската армия на главния Тракийски фронт. В южнодобруджанските градове липсват суровини и материали за индустриалните предприятия и занаятчийските работилници, и за това някои от тях спират работа или пък работят с непълно натоварване на производствените мощности, други пък затварят, защото собствениците или пък – голяма част от работещите в тях са мобилизирани. Кризисни явления се наблюдават и в сферата на търговията. Не достига продоволствието и топливото. Въпреки въведените нормирани цени на по-голямата част от храните, „черната борса” се разраства и по този начин не малко търговци увеличават значително доходите си. Лихвари и акционерни дружества отпускат заеми, но с високи лихви и благодарение на това нарастват капиталите им.

През лятото на 1913 г. Румъния анексира Южна Добруджа. В началото на румънският режим южнодобруджанската градска икономика трябва да функционира в условията на военна окупация, а след това да се приобщи към румънския стопански живот. Материалното положение на градските жители в анексирана област се влошава. За това допринася: поскъпването на хранителните продукти, прилаганата от румънските власти разорителна данъчна политика, непрекъснатите реквизиции. Откъсването на градовете на Южна Добруджа от България и изкуствено им икономическо приобщаване към румънското стопанство водят до дълбоки сътресения в стопанският им живот, който през Балканските войни (1912 – 1913 г.) е обхванат от кризисни явления, които през годините на първия румънски режим (1913 – 1916 г.) прерастват в разруха.

Ползвайки широко опыта от румънизаторската си политика в Северна Добруджа от 1878 до 1912 г. румънските власти прилагат комплексни аграрни мероприятия в Южна Добруджа. Чрез преразпределението на поземлената собственост в полза на румънската държава се преследва двойна цел: икономическо омаломощаване и

прогонване на местното българско население, което се препитава със земеделие, като предпоставка за по-бързото румънизирание на областта от една страна, от друга, комплектоване на максимално голям фонд земеделска земя с оглед на масова колонизация на румънски безимотни селяни, като известен отдушник на остри социални проблеми на страната и като средство за създаване тук на сигурна база на румънизма. Тези виждания на румънските власти по отношение на аграрните отношения в Южна Добруджа правно се регламентират в приетия през 1914 г. Закон за устройство на Нова (Южна) Добруджа – гл. VI, чл. 109 – 132 и в правилника за неговото прилагане. Краткият срок и масовата съпротива на местното българско население осуетяват прилагането на тези мероприятия в областта на земяпритежанието.

В градовете на Южна Добруджа в годините на първия румънски режим (1913 – 1916 г.) значително намалява размерът на земеделската земя, която се обработва. Намаляват средните добиви и количествата на произведената земеделска продукция. И сега се отглеждат предимно зърнени култури: пшеница, ечемик и царевица, все повече за собствена консумация и в твърде малки количества за пазара. По традиция и с оглед на нуждите се отглеждат и животни. Но вследствие на перманентните реквизиции, броят на работните и други животни силно намалява по време на тригодишното румънско владичество.

В изменилите се икономически условия функционират юждобруджанската градска индустрия и занаяти. В градовете на Южна Добруджа по това време преобладават промишлените предприятия от хранително-вкусовата индустрия, като преобладават мелниците. Работят и няколко фабрики за керемиди, цигли и керамични изделия. Те са собственост на българи и в тях се трудят наемни работници от местното българско и турско население. Разнообразното по вид и даващо препитание на значителен брой хора в южнодобруджанските градове също заема своето място в икономическия живот на същите. В тях се упражняват над 30 вида занаяти с тенденция да се пригаждат към изискванията на пазара чрез модернизиране. Но това става все по-трудно предвид конкуренцията на внасяните от Румъния стоки. Търговско-индустриалната камара в гр. Кюстенджа съзнава проблемите и нуждата от този вид производство и услуги и препоръчва да се организира по-добре този стопански подотрасъл, да стане по-ефективен и да се заплаща повече на работниците, които сега получават ниско възнаграждение. Така фактически положението се остава в ръцете на собствениците на работилниците и на тяхната воля и възможности.

В сферата на търговията в градовете на Южна Добруджа през този период протичат по-динамични процеси. Повечето от търговците в гр. Добрич са българи, а в пристанищните градове Силистра, Тутракан, Балчик и Каварна те са българи, турци, румънци и евреи. Българите преобладават в търговията с бакалски, манифактурни стоки, в кафенетата и комисионерството. Те макар и трудно успяват да се справят с корупцията, нелоялната конкуренция и натиска на румънските власти. В търговските центрове на Южна Добруджа се настаняват маса румънци, които се отдават на спекула и натиск върху традиционните търговци. Житната търговия се поставя на комисионни начала и се закриват житните тържища в гр. Балчик и гр. Каварна. Съсредоточаването на житната търговия в гр. Добрич нанася сериозен удар върху стопанският живот на гр. Балчик. В южнодобруджанските градове не достигат стоки от първа необходимост, а също така и заведения за хранене, необходимо е да се реформират пазарите за животни в гр. Добрич, гр. Балчик и гр. Каварна, липсва актуална информация за цените на стоките на вътрешните и външните пазари.

С много малки изключения само на „книга“ остават намеренията на румънските власти да се подобри транспортната и съобщителната мрежа в Южна Добруджа. Това се дължи на краткото време до войната в Добруджа (започнала на 1 септември 1916 г.) и заради неубедеността на меродавните среди да стимулират икономическите връзки през неясното бъдеще на окупирания провинция

След окупацията румънските власти правят всичко възможно да разбият заварената в областта кредитна система и заграбят нейните капитали. Най-напред се посяга върху клоновете на БНБ и БЗБ под предтекст, че е нормално да се конфискуват капиталите на победената държава. Креансите на тези две български банки се обявяват „за законен дял от добруджанското наследство“. Бившите клиенти на същите се заставят да ликвидират задълженията си, макар си, макар че повечето от тях се нуждаят от нови кредити. Местните български стопански дейци се лишават от заеми и тяхната трудова дейност се разстройва. Румънските банки им отказват кредити, или пък прилагат специално подборна система, като при това по свой път, чрез ограбване се стремят да прогонят южнодобруджанските българи. Същевременно румънското правителство не разрешава мораториум (отсрочка) върху задълженията и не малко хора губят имотите си, които банките плащат на безценица. Това възмушва отделни румънски политици и общественици, които с учудване наблюдават бездействието на управниците, които демонстрират „желание“ да стимулират прогрес в новата територия. Всичко това кара местното българско население да прибегва до услугите на

новопоявилите се спекуланти, които му отпускат заеми с висока лихва и други съсипващи условия. Ликвидират се креансите и на частните български банки в областта. В южнодобруджанските градове се основат клонове на големите румънски национални и частни банки. Въпреки трудните и несигурни условия в тях продължават дейността си при конкуренцията на прииждащите румънски капитали кредитни учреждения на българи, които през годините на първия румънски режим успяват да подпомогнат южнодобруджанската градска икономика.

От 1913 до 1916 г. от градовете на Южна Добруджа се прогонват много българи, които са търговци, занаятчии, земеделски стопани, като имотите им се конфискуват от румънската държава. Значителна част от южнодобруджанското българско градско население като израз на протест и отчаяние на тежкия живот, напуска родните места и търси спасение в България.

При изгледите за военен конфликт между България и Румъния през лятото на 1916 г. правителството в Букурещ предприема някои строги мерки против поданиците от Централните сили – Германия, Австро-Унгария, България и Турция, намиращи се по различни причини на територията на кралството. От 15 август с. г. им се забраняват всички търговски сделки и функционирането на различни стопански организации на тези държави. Налага се секвестър-конфискация на всички движими и недвижими имуществва, което е жесток удар за българите..

Несигурно да ли ще запазят Добруджа при война с България, румънските власти предприемат драстична антихуманна стъпка. В същият ден на месец август те решават да отвлекат на север най-будните жители на областта и да разорят нейното стопанство. Интернират се около 25 000 добруджански българи: от гр. Добрич – 519 души, от гр. Силистра – 327 души, от гр. Тутракан – 691 души, от гр. Балчик – 73 души и от гр. Каварна – 133 души. През същия месец румънските власти реквизируют много животни, храни, каруци, без да издават квитанции. От южнодобруджанските български градски търговци се изземват стоки, също без да се издават реквизиционни квитанции. Тези които се съпротивляват се наказват жестоко. Реквизициите и грабежите от страна на румънските власти и войски продължават и след обявяването на мобилизацията и започването на военните действия между България и Румъния на 1 септември 1916 г. При отстъплението си румънските войски и власти убиват мирни жители, ограбват домове, покъщнина, животни, опожаряват къщи, цели села, стопански постройки. Изземват стоки от магазините в гр. Силистра и гр. Добрич. Почти всички парни мелници в южнодобруджанските градове се унищожават и запалват с артилерийски

огън. Икономическата политика, която водят румънските власти в градовете на Южна Добруджа и постоянното им ограбване от 1913 до 1916 г. довеждат до стопанска разруха на същите. Румънският режим остава след себе си в южнодобруджанските градове не само икономическа разруха, но и ужасни „цивилизаторски“ следи и „кървава бразда“ на отвлечени и избити българи.

2.Задълбочаване на стопанската разруха на Първата световна война (1916 – 1918 г.)

В началото на месец септември 1916 г. войските на Трета българска армия командвана от ген. Стефан Тошев освобождават Южна Добруджа. В южнодобруджанските градове се възстановява българското управление. Военноадминистративните власти назначават кметове, членове на различни комисии и др. Определят се реквизиционни комисии, които започват да събират храни и материали необходими за армията. Тези управленски състави управляват и през следващата година, решавайки тежките проблеми на гражданството, като задоволяват исканията на военните органи. Те работят спазвайки разпоредбите на „Временната наредба за военното управление на добруджанската област“.

Най-тежък се оказва проблемът с осигуряването на храни за армията и непроизводителното население. Голяма част от земеделската продукция е отнесена от румънците при напускането на областта, другата част не може да бъде прибрана заради военните действия и отвлечането на част от работоспособното население. Всичко това е на фона на стопанската криза в България.

Наличните зърнени храни не могат да се продават в южнодобруджанските градски пазарни центрове заради липсата на каруци, с които да се превозят до там, сериозна пречка е и затварянето на Балчишкото пристанище заради военните действия. Краят на 1916 и началото на 1917 г. носят и други тежести на южнодобруджанските градски стопани. Българското правителство остава в сила облагането с данъци, които са три пъти по-високи, в сравнение с 1912 г. Това е крайно неблагоприятно за разорена Южна Добруджа след първия румънски режим (1913 – 1916 г.), където все по-трудно се прибира земеделската реколта, поради липсата на достатъчно хора и работен добитък, възможностите за продажба на излишни количества от зърнени култури и масовите реквизиции на същите, но на символични цени. Всичко това показва, че са необходими облекчения за изстрадалите добруджанци. Правителството в София се опитва да стимулира земеделското производство в областта, за да се регулира в основни линии прехраната на армията и гладуващото градско население.

На 7 и 9 септември 1916 г. гр. Балчик е бомбардиран от руски контраминоносци, като ударът върху града е твърде болезнен. Потопени и повредени са плавателни съдове. Разрушени са пристанищни съоръжения. Парализирани са съобщителните линии по море. Блокиран е превозът главно на зърнени храни, като с това се разстройва снабдяването на населението и армията със същите. С унищожаването на голямата мелница на Анонимното индустриално дружество, която се намира близо до брега на морето, се ликвидира една от най-крупните южнодобруджански индустриални предприятия, което е съществено звено от националната стопанска мрежа. По този начин сериозно се затруднява снабдяването на населението на Южна Добруджа и Трета армия с брашно.

През есента на 1916 г. продоволственият проблем в България става изключително актуален. Българското правителство създава специален орган – Комитет за стопански грижи и обществена предвидливост (КСГОП), чиято основна задача е осигуряването на прехраната на воюващите войски и населението. С постановление на Министерския съвет от 25 ноември 1916 г. към КСГОП се сформира Извънредна добруджанска комисия (ИДК), която започва да действа от средата на месец декември 1916 г., като управлението и е в гр. Добрич. Тя се състои от няколко отдела. Извънредната добруджанска комисия издава списание „Добруджански земеделско-скотовъден лист на извънредната добруджанска комисия, от което се отпечатват 11 книжки, в които се описва свършеното от ИДК.

Въпреки направеното от ИДК, кризата в която изпада земеделското стопанство на южнодобруджанските градове, а и това на областта през първия румънски режим, продължава да се задълбочава, тъй като то е лишено от необходимите земеделски машини и едър инвентар, работен добитък и най-вече от работна ръка. Това се дължи на продължаващите прекомерни реквизиции и мобилизирането на най-работоспособната част от южнодобруджанци занимаващи се със земеделие, което пък води до намаляването на обработваемите площи и получените количества земеделска продукция.

Особено трудна по отношение на прехраната се оказва 1918 г., когато поради сушата, получената реколта от зърнените храни е с 44,8 % по-малко. Липсват варива и картофи. Голяма част от животните се изземват за нуждите на армията. Недостигът на храни за животните, води до измирането на много от тях. Безогледното клани на същите нанася сериозни загуби на животновъдството, сред които е и силното намаляване на работният добитък. Сред южнодобруджанското градско население се

засилва недоволството от прекомерното увеличаване на данъците. В изложение до министър-председателят д-р Васил Радославов, което е написано от Петър Габе в съгласие с местните власти, се посочва, че поземленият данък от 42 стотинки се повишава на 2 лева, а върхнините са увеличени с 280 %, в сравнение с предвоенните години. Освен това в него деликатно се напомня за събитията от 1900 г. и се изтъква, че надигащото се недоволство се засилва в следствие на злоупотребите на разни местни фактори, от спекулациите на търговския капитал, от „черната борса” и лихварството. През 1918 г. земеделското население на Южна Добруджа започва да укрива зърнени храни, животни и животинска продукция, да оказва открита съпротива на реквизиционните органи, да се противопоставя на произвола на местните отговорни фактори. Налице са и оплаквания и протести по повод на „невероятно ниско определените” цени на реквизираните храни. През лятото и есента на с. г. войнишките семейства в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна се вдигат на т. н. „женски бунтове” с искания: „Дайте ни хляб и облекло”, „Или ни хранете и обличайте, или ни върнете мъжете и синовете.

Положението на българската промишленост през разглеждания период е критично. Липсват суровини и материали, резервни части. На практика работят през 1917 – 1918 г.-около една трета от насърчаваните индустриални предприятия, защото са военизирани. В края на 1916 г. се прави оглед на мелниците в гр. Добрич, гр. Балчик и гр. Каварна. От него се установява, че пречка за привеждането им в експлоатация е липсата на гориво и ремъци за двигателните механизми, както и на транспортни средства. Освен това пътните връзки между тези южнодобруджански градове не са добри. Работят с пълно натоварване на производствените мощности мелницата на добричкото акционерно дружество „Надежда” и мелницата в гр. Каварна, която се намира в близост до морския бряг. Двете мелници произвеждат по 50 тона брашно дневно.

Търговският живот в градовете на Южна Добруджа през военните години (1916 – 1918 г.) е силно разстроен. Неритмично е снабдяването с основни хранителни стоки, въпреки определената дневна дажба и въведената купонна система. Спекулациите със зърнени храни и с други продукти от първа необходимост са много големи. На „черната борса” те се намират, но на много високи цени.

През военновременния период продължават съществуването си създадените преди това акционерни банки и дружества, като едни от тях печелят добре, други по-малко. В гр. Добрич се основава ново акционерно дружество.

Военновременната обстановка оказва влияние и върху трафикът на пристигащите кораби в морските пристанища на гр. Балчик и гр. Каварна и дунавските пристанища в гр. Силистра и гр. Тутракан. През 1917 и 1918 г. в тях пристигат малък брой кораби, плаващи под български флаг или под знамената на съюзниците

Заклучение

Стопанският живот на градовете на Южна Добруджа от 1878 до 1912 г. се развива относително равномерно и спокойно. През този период южнодобруджанската градска икономика се модернизира, като темповете и се засилват през първото и началото на второто десетилетие на XX в. След 1912 г. градското стопанство на областта е в застои в следствие на Балканските войни (1912 – 1913), а след това в криза, като причина за това е първият румънски режим (1913 – 1916 г.) и провежданата от него антибългарска политика. До есента на 1918 г. икономическият живот в градовете на Южна Добруджа не достига показателите си поради сложните военновременни условия, нещо повече, кризата му се задълбочава.

Въпреки преобладаващият дребнособственически, екстензивен и монокултурен характер, ниската степен на прилаганата агротехника и механизированост на основните дейности, сравнително невисоките добиви, отглеждането на нископродуктивен добитък, обемът на получавана продукция от южнодобруджанското градско земеделие се увеличава, но това се дължи преди всичко на нарастването на обработваема земя. Южнодобруджанските градски земеделски стопани след като задоволят своите потребности (за прехрана и семена за посев), предлагат излишъците от зърнени храни, неизползвани като работен добитък – животни и продуктите от тях на пазара. Всичко това показва, че темповете на модернизация на аграрния сектор в градовете на Южна Добруджа остават изключително бавни. Въпреки намаляването на стопанската му значимост в навечерието на Балканските войни (1912 – 1913 г.), той си остава основен градски икономически отрасъл. В своите главни същностни черти развитието на земеделието в южнодобруджанските градове е като това в страната.

От 1878 до 1912 г. занаятчийското производство изминава труден път на развитие. Някои от традиционните занаяти пропадат, други от тях оцеляват благодарение на това, че се модернизират. Появяват се нови занаяти и занаятчийски професии. Относително добре се развиват занаятите, които обслужват селското стопанство, преработват получаваните от него суровини и материали, съобразяват се с променящите се вкусове и модни увлечения и най-вече се със задоволяването на потребностите на пазара. Както в България, така и в градовете на Южна Добруджа

дребното занаятчийско производство не изчезва. То се оказва изключително гъвкаво и дълго време продължава да бъде важна част от икономическия облик на южнодобруджанските градове. Процесите в тяхното занаятчийство биха могли да се определят като реструктуриране и пренастройване на дребното индустриално производство към потребностите на една капиталистическа и все по-тясно обвързана с Европа икономика.

В южнодобруджанските градове в края на XIX в. се полагат основите на модерната индустрия. Тогава там се изграждат средни и дребни насърчавани от държавата промишлени предприятия, предимно от преработващата индустрия, като преобладават мелниците. В южнодобруджанските градски промишлени предприятия работят малък брой наемни работници. Индустриалният протекционизъм, усвоен от българската държава в края на XIX в. и който се утвърждава през първото и началото на второто десетилетие на XX в. води до засилване на промишленото развитие на градовете в Южна Добруджа. От 1904 до 1912 г. в южнодобруджанските градове се изграждат не много на брой, но едни от големите за мащабите на България едри насърчавани от държавата индустриални предприятия, които пласират продукцията си не само на вътрешните, но и на външните пазари. Освен това се изграждат и много други по-големи, средни и дребни промишлени предприятия, главно от преработващата промишленост, като и сега преобладават мелниците. През този период в индустриалните предприятия работят неголям брой наемни работници. В повечето от тях се трудят по няколко наемни работници. Има и такива с 30 – 40 наемни работници.

Както в страната, така и тук индустриализацията се извършва с по-бавни темпове. Освен това е и ограничена, с ниско ниво на чуждестранните вложения и изпитва негативното влияние на неуместната държавна политика за насърчение на индустрията. Произвежданата в значителна част от южнодобруджанските промишлени предприятия продукция все още не е в състояние да задоволи потребностите на местния пазар.

Най-динамично се развива и модернизира търговията на южнодобруджанските градове. В тях магазинната мрежа се разраства и то значително, но със най-значима икономическа тежест е житната търговия. От градовете на Южна Добруджа се изнасят големи за времето си количества зърнени култури. Град Балчик е главният износен житарски пункт на областта и заема трето място в страната, след гр. Варна и гр. Бургас. Зърнените храни заемат около 90 % от износа на южнодобруджанските градове. Останалото количество са животни и животински продукти.

Ежегодният майски панаир в гр. Добрич запада и се характеризира с продажбите на модерна земеделска машинна техника, животни и малки количества бакалски и манифактурни стоки. Западането е не само местно, но и национално явление. Ако за цялата страна този процес е еволюционен, то румънските режими в областта от 1913 до 1916 г. и от 1919 до 1940 г. са причината за неестественото му прекъсване.

Силно намалява амбулантната (разносна) търговия, а провеждащите се седмични пазари в значителна степен подпомагат развитието на стопанския живот в гр. Добрич, гр. Силистра, гр. Тутракан, гр. Балчик и гр. Каварна.

В навечерието на Балканските войни (1912 – 1913 г.) в градовете на Южна Добруджа действат агенции и клонове на БНБ и БЗБ, акционерни банки и дружества, кооперативни кредитни сдружения (кооперации) и успяват в значителна степен да стеснят периметърът на дейност на едноличните кредитори (лихварите). Създадената в южнодобруджанските градове широка кредитна система от държавни, частни и кооперативни учреждения спомагат за стопанската им модернизация и превръщането им в развити в икономическо отношение по-големи или по-малки български градове, околийски и общински центрове. Тяхното утвърждаване като важни икономически и пазарни центрове идва обаче не толкова от разрастването и модернизирането на аграрното и промишленото им производство, а най-вече на търговията и кредитния им живот. Градовете на Южна Добруджа, както преобладаващата част от останалите български градове носят все още много селски черти в икономиката си, а също в своя външен архитектурно-комуникационен облик, в бита и душевността на своите жители.

Стопанският живот на южнодобруджанските градове от 1912 до 1918 г. отначало е в застой, а след това в криза. Причина за това са Балканските войни (1912 – 1913 г.), първият румънски режим (1913 – 1916 г.) и прилаганата от него антибългарска политика и военновременната обстановка от 1916 до 1918 г., когато въпреки усилията на българските власти не се достигат довоенните икономически показатели, като кризата се задълбочава. Това води до тоталното ограбване на овещественият труд на няколко поколения южнодобруджански градски жители.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. Издирени, систематизирани и анализирани са множество автентични архивни източници и литература, значителна част от които се използват за първи път.

2. Изясняват се основните аспекти от развитието на стопанският живот в градовете на Южна Добруджа от 1878 до 1918 г.

3. Осветляват се факторите, предопределили възстановяването и началното развитие на южнодобруджанското градско стопанство от 1878 до 1903 г.

4. Разкрива се подемот в развитието на промишлеността, търговията и кредитното дело в градовете на Южна Добруджа в условията на новите реалности от 1903 до 1912 г. довели до намаляването на относителния дял на аграрния сектор.

5. Очертава се възможно по-пълно общият драматичен ход на събитията в Южна Добруджа през 1912 – 1918 г. по времето на който първоначално икономиката на градовете в областта е в застой, който е последван от криза, причинена от антибългарската политика на първия румънски режим (1913 – 1916 г.).

6. Представят се в тяхната цялост действията на българските власти от 1916 до 1918 г. за възстановяването на икономическия живот в южнодобруджанските градове след освобождението им от румънското владичество. Въпреки положените усилия не се достигат довоенните показатели и стопанската криза в тях се задълбочава.

7. Всичко това е направено, като се извежда на преден план общонационалната, регионалната и местната специфика на изследваните проблеми.

Публикации по темата на дисертацията

1. Индустрията на Южна Добруджа в края на XIX и началото на XX в. – Архив за поселищни проучвания. Велико Търново, 2/1993, 3 – 18.
2. Последиците за българското стопанство от анексирането на Южна Добруджа от Румъния през 1913 г. – В: Букурещкият договор и съдбата на Южна Добруджа. Сборник с изследвания. Добрич, 1994, 72 – 83.
3. Кредитното дело в Южна Добруджа в края на XIX в. – Добруджа, 11/1994, 98 – 110.
4. Житната търговия на Южна Добруджа (1900 – 1912 г.). – В: Тутраканската епопея и освобождението на Добруджа. Тутракан, 1996, 181 – 194.
5. Житната търговия в Южна Добруджа (1878 – 1900 г.). – Добруджа, 17 – 18/2001, 110 – 119.
6. Кредитното дело в Южна Добруджа (1900 – 1912 г.). – Добруджа, 17 – 18/2001, 124 – 145.
7. Стопанският живот на град Добрич в края на XIX и началото на XX век. Добрич, 2006, 196с.
8. Градското земеделско стопанство на Южна Добруджа (1878 – 1912 г.). – Исторически преглед, 5 – 6/2008, 103 – 127.
9. Стопанският живот на град Балчик (1878 – 1944 г.). Добрич, 2009, 212с.
10. Занаятчийството в южнодобруджанските градове през първото и началото на второто десетилетие на XX век. – Архив за поселищни проучвания. Велико Търново, 1 – 2/2010, 24 – 37.
11. Стопанският живот на градовете в Южна Добруджа (1912 – 1916 г.). – Исторически преглед, 3 – 4/2011, 70 – 84.
12. Градовете на Южна Добруджа – средища на търговски живот през първото и началото на второто десетилетие на XX век. – Балканистичен форум, 3/2011, 127 – 142.